

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДПРИЄМНИЦТВА: АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Лендєл М.А.,
Волощук Н.Ю.,
Жулканич Н.М.

У статті узагальнено теоретичні засади визначення сутності підприємництва як політико-економічної категорії, розкрито значення підприємницької діяльності в процесі структурних змін в системі господарювання, обґрунтовано наслідки реалізації суспільних функцій підприємництва.

Ключові слова: сутність підприємництва, класифікаційні ознаки і види підприємництва, принципи підприємницької діяльності.

ВСТУП

Підприємництво є невід'ємною складовою будь-якої ринкової господарської системи, без якої економіка не здатна існувати. Досвід зарубіжних країн свідчить, що малі та середні підприємства відіграють велику роль в економіці, їх розвиток впливає на прискорення науково-технічного прогресу, на насичення ринку товарами необхідної якості, на створення додаткових робочих місць, тобто вирішує численні актуальні економічні, соціальні та інші проблеми. В усіх економічно розвинутих країнах держава здійснює підтримку малого та середнього підприємництва. Населення все більше займається підприємницькою діяльністю. У зв'язку з цим зростає інтерес як до вивчення малих та середніх підприємств, особливостей управління малими та середніми підприємствами, так і аналізу тенденцій, змін стану даного сектора економіки, формуються потреби у відповідній інформації і в Україні.

Питанням з'ясування сутності підприємництва присвятили свої праці Ю.Е.Губені, М.І.Долішній, М.А.Козоріз, В.П.Мікловда, М.І.Пітюлич та ін. Однак, не зважаючи на значну кількість публікацій з вищезначених питань, залишаються актуальними і недостатньо розкритими аспекти щодо засад підприємницької діяльності в процесі структурних змін в системі господарювання регіону.

Мета статті – обґрунтувати теоретичні принципи та засади їх використання в процесі

активізації підприємницької діяльності прикордонного регіону.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На основі вивчення різних першоджерел можна простежити розвиток розуміння суті підприємництва. У XVIII ст. англійський економіст Р.Кантільйон застосував термін «підприємець» в значенні людини з невизначеними фіксованими доходами. З розвитком капіталізму підприємницька діяльність від розбою, сфери послуг, торгівлі та обміну поширилась на організацію виробництва. Перші організатори власного діла були великими власниками. Підприємця характеризували як велику «грошову людину», господаря, роботодавця, власника, що йде на ризик заради збагачення.

А.Сміт, характеризуючи роль підприємця, відзначив, що «він має на увазі лише свій власний інтерес, переслідує власну користь, причому в цьому випадку він невидимою рукою скеровується до мети, яка зовсім і не входила в його наміри. Переслідуючи свої власні інтереси, він часто більш дієвим способом служить інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо намагається служити їм» [16, с.32].

У праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» [16], А.Сміт трактував підприємця як власника капіталу, який заради реалізації певної комерційної ідеї та одержання прибутку йде на ризик. Підприємець сам планує та організовує виробництво, реалізує вигоди, пов'язані з поділом праці, розпоряджається результатами виробничої діяльності. Його поведінка регулюється центральним механізмом ринкової системи – конкуренцією.

Характеризуючи підприємницьку діяльність М.Туган-Барановський, український педагог, публіцист, економіст і громадський діяч, визначав підприємництво як кустарну промисловість, як дрібне селянське, товарне, неземлеробське виробництво для потреб ринку та одночасно як домашню систему крупного виробництва [8, с.129-135]. Він наголошував на важливості кооперації в підприємстві, коли розвиваються кредитні, позичково-ощадні, споживчі, будівничі, закупівельні товариства, збутові, по переробці сільськогосподарської продукції, трудові і виробничі артілі [17, с.210-223].

Провідні вчені Інституту регіональних досліджень НАН України відзначають [13, с.11-14]:

- перші дослідники підприємництва основну увагу приділяли визначенню основних рис підприємця;
- лише в середині XIX століття американський економіст Ф.Уокер зробив спробу охарактеризувати підприємців як певний соціальний прошарок у суспільстві, визнаючи за підприємцями функції лише висококваліфікованого керівництва та нагляду за робітниками підприємств;
- більш повну систему поглядів на розвиток підприємництва як виду виробничо-господарської діяльності та її впливу на розвиток суспільства вдалося сформулювати представникам відомої австрійської економічної школи наприкінці XIX століття. Сутність їх поглядів полягає у визнанні підприємницької діяльності як об'єктивного та важливого соціально-економічного явища в житті суспільства, яке здатне гнучко реагувати на зміни ринку, заповнюючи його ніші та виявляючи «вузькі місця» в існуючих технологіях виробництва, в асортименті товарів та послуг, у структурі цін на них в різних географічних сегментах [14, с.192];

- успіх підприємницької діяльності ставився у залежність від ділових якостей підприємців. Зокрема, таких як: сміливість і готовність іти на виправданий ризик; вміння оцінити і використати тимчасові переваги ринкової ситуації; вміння передбачити прогресивність інновацій і реалізувати їх.

Сучасні погляди на підприємництво характеризуються певною розбіжністю точок зору і теоретичних послань, що відображено в численних наукових публікаціях. Неокласичною економікою на відміну від австрійської школи підприємництво розглядається як другорядне явище. Єдність простежується лише в розгляді підприємництва як ключового елементу господарського механізму, а підприємця – центральною фігурою соціально- економічного життя. Разом з тим як підкреслюють більшість дослідників, за кордоном не вдалося сформулювати визнану теорію підприємництва. В процесі змін економічних формацій, формування нових підходів у розвитку суспільства, утвердження державної незалежності різних країн, можна констатувати про різноманітність методології і інструментарію наукових досліджень сутності підприємництва; неоднозначність самого явища підприємництва на протязі всього процесу і історичного розвитку; змінність мотивації діяльності підприємця; нечіткість функціональних меж між підприємцем і власником, підприємцем і менеджером; невизначеність соціального прошарку підприємців. В результаті, сьогодні в економічній теорії Заходу, в країнах з найбільш розвинутою ринковою економікою, універсальне чи найбільш вичерпне визначення підприємництва знайти досить складно.

Однак, класичну спадщину вітчизняної і зарубіжної наукової думки слід використовувати у подальших наукових дослідженнях. У працях сучасних науковців обґрунтовано сутність підприємництва, наголошено на доцільності пошуку новаторських ідей, реалізації розробок і нових проєктів виробництва, і реалізації високоцінних товарів, надання послуг, запровадження нових технологій та прогресивних способів обслуговування споживачів.

З'явилися і нові підходи щодо визначення терміну «підприємництво». Американські вчені Е.Дж.Долан, Д.Е.Ліндсей наголошують, що визначити підприємництво як четвертий фактор виробництва на рівні праці, капіталу і природних ресурсів не зовсім правомірно, оскільки більш зручно і обґрунтовано вважати підприємництво процесом пошуку найкращого поєднання трьох основних факторів виробництва. Науковці в поняття «підприємництво» вкладають процес пошуку нових можливостей і нових способів виробництва, відхід від старих принципів і обмежень, прагнення до нових перспективних результатів, підвищення рівня організації господарської діяльності, винахід і впровадження чогось нового [4, с.7].

Україною, як республікою колишнього Радянського Союзу термін «підприємництво» не визнавався і офіційно не вживався. Однак, воно має певні давні традиції і специфічні риси та особливості, які необхідно врахувати на сучасному етапі формування підприємництва.

Сучасний період становлення підприємництва у 80 – ті роки минулого століття тісно пов'язаний з розвитком підприємства та оренди, індивідуальної трудової діяльності, кооперативів. Перший закон, який дозволив приватну власність був закон СРСР «Про власність». Процес легалізації підприємницької діяльності започаткований законом СРСР «Про загальні засади підприємницької діяльності».

В Україні термін «підприємництво» офіційно визнано прийнятим 7 лютого 1991 року Законом України «Про підприємництво». В згаданому законі

підприємництво визнається як самостійна ініціатива, систематична на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанні робіт, надання послуг та зайняття торгівлею з метою одержання прибутку.

Практично підприємництво є складовою ринкової економіки і має безпосередній вплив на розвиток продуктивних сил, а продуктивні сили через системи управління виробничими процесами і працею роблять прямий вплив на розвиток підприємництва. В свою чергу підприємництво, як економічна категорія, є певним типом господарювання де головним суб'єктом господарювання є підприємець, який раціонально комбінує чинники виробництва, на інноваційній основі та на власний ризик організовує і управляє виробництвом з метою отримання підприємницького доходу.

У тлумачному словнику В.Далю підприємництво характеризується як діло, а підприємець – як торговельник, здатний до підприємництва великих масштабів у торгівлі, для особистості якого притаманні сміливість, рішучість, здатність до такого діла. Стимулом діяльності підприємця-торгівця є користь, тобто потяг до придбання, наживи, багатства, накопичення грошей, незалежно від засобів наживи [3,с.388].

Як зазначено в економічній енциклопедії «Підприємництво - самостійне організаційно-господарське новаторство на основі використання різних можливостей для випуску нових або старих товарів новими методами, відкриття нових джерел сировини, ринків збуту тощо з метою отримання прибутків і самореалізації власної мети» [5,с.723].

Досить вдале визначення терміну «підприємництво» сформулювали американські професори Ер.Хізріч і М.Пітерс: «Підприємництво – це процес створення чогось нового, що має цінність; процес поглинаючий час і сили, що припускає прийняття на себе фінансової, моральної і соціальної відповідальності; процес, який приносить дохід (прибуток) і особисте задоволення досягнутим» [7,с.15].

Значення підприємницької діяльності полягає насамперед у тому, що підприємництво: по-перше, сприяє структурним змінам у системі господарювання; по-друге, сприяє регіональному і ефективному використанню інвестиційних матеріальних і нематеріальних ресурсів; по-третє, забезпечує зайнятість трудових ресурсів і належну мотивацію до високопродуктивної праці; по-четверте, створює умови для розвитку новаторства, ініціативи, творчості і розвитку інтелектуальної особистості підприємця; по-п'яте, створює сприятливе середовище для здорової конкуренції і завдяки цьому стає своєрідним каталізатором соціально-економічного розвитку країни.

В політико-економічному визначенні підприємництво – явище досить широке і багатовимірне, як економічна категорія виражає відносини між суб'єктами господарської діяльності, спрямованою на досягнення такої комбінації економічних ресурсів, яка здатна забезпечити їм комерційний успіх – максимізувати дохід, попередити монополію конкурентів та створити свою власну монополію [6,с.231].

Оскільки в наукових джерелах відсутнє чітке визначення підприємництва, науковці-аграрники [12,с.37-38] пропонують дану категорію розглядати як складне і багатозначне, багатосистемне і багаторівневе поняття. Воно являє собою сукупність економічних, історичних, соціальних та юридичних відносин і включає категорію «підприємництва», його функцію в соціально-економічному житті, особливий метод господарської діяльності, підприємницьке середовище, особистість підприємця, стиль і тип його мислення та поведінки, історичні і соціально-економічні аспекти.

На сучасному етапі розвитку суспільства простежується двосторонній підхід економістів-науковців до суті підприємництва. З одного боку, підприємництво трактується як особливий вид господарської діяльності, основою якого є конкретні умови, принципи та вимоги. З іншого, підприємництво визнано не лише особливим видом діяльності, а певним стилем поведінки, мислення і думок, складовими якого є ініціатива, творчість, не традиційність, готовність йти на ризик, проявляти діловий хист.

Разом з тим, підприємництво характеризує тип господарської поведінки, що ґрунтується на самостійності та незалежності суб'єктів стосовно вибору: що, скільки, як, для кого (для чого) виробляти; на повній відповідальності за прийняті рішення та їхні наслідки і спрямуванні діяльності на досягнення комерційного успіху. Отже, об'єкт підприємництва – сукупність певних видів економічної діяльності, в межах якої шляхом комбінації ресурсів підприємець домагається максимізації доходу.

У Господарському кодексі України (2003 р.) крім зазначених ознак у визначенні підприємництва підкреслюється, що воно як вид господарської діяльності, здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутків (Ст.42).

Особливу функцію в діяльності підприємницьких структур виконує держава та її відповідні органи. Оскільки в Господарському кодексі зазначено, що «здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади та органам місцевого самоврядування» (с.43,п.4), тобто, за загальними правилами ринкової економіки держава не може бути суб'єктом підприємництва, функцію регулювання і контролю підприємницької діяльності вона делегує корпораціям, асоціаціям, кооперативам, спільним та іншим підприємствам.

В процесі формування підприємницьких структур і становлення підприємництва в економіці України окреслилися основні види підприємництва: виробниче, комерційне, фінансове, інноваційне, посередницьке, страхове.

Аналіз наукових праць вітчизняних авторів щодо визначення сутності підприємництва і підприємницької діяльності засвідчує, що сучасна економічна теорія не дає однозначного трактування сутності підприємницької діяльності. Оскільки підприємницька діяльність в Україні перебуває практично у стадії становлення і перших ознак розвитку, і утверджується як перспективна форма ведення господарства, процес її становлення перебуває під впливом соціально-економічних чинників і залежить від потреб суспільства.

В процесі формування підприємницьких структур окреслилися основні класифікаційні ознаки суб'єктів сфери підприємницької діяльності :

- за видами виробничо-господарської діяльності, що передбачає диференціацію підприємницької діяльності за видами економічної діяльності;
- за формами власності, за якими підприємницька діяльність характеризується за використанням приватної, колективної або державної власності;
- за метою діяльності, згідно з якою підприємницька діяльність поділяється за напрямками виконання робіт або виготовлення продукції та надання послуг;

- за новизною робіт та послуг, інноваційною направленістю, що передбачає диференціацію підприємницької діяльності за ступенем новизни видів економічної діяльності;

- за чисельністю працюючих, що передбачає розподіл підприємницької діяльності на індивідуальні, сімейні, колективні господарства.

Відповідно до ст.5 Закону України «Про підприємництво» (1991 р.), основними принципами підприємницької діяльності є:

- вільний вибір діяльності на добровільних засадах;
- залучення до підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян;
- самостійне формування програми діяльності, вибір постачальників і споживачів виробленої продукції, встановлення цін відповідно до витрат виробництва з дотриманням чинного законодавства;
- вільне наймання працівників;
- залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших ресурсів, застосування яких не заборонене або не обмежене законодавством;
- вільний розподіл прибутку, який залишається після внесення платежів, встановлених законодавством;
- самостійне здійснення підприємцем (юридичною особою) зовнішньоекономічної діяльності;
- використання будь-яким підприємцем належної йому частки валютної виручки на власний розсуд.

В науковій літературі існують різні підходи до визначення основних функцій підприємництва [11,с.146; 10,с.12;12,с.54]. Узагальнення, аналіз і оцінка наукових праць різних авторів, що займалися питаннями визначення сутності підприємництва і його функцій, дозволили обґрунтувати наступні основні функції підприємництва:

- ресурсна (господарська функція) – найефективніше використання трудових, матеріальних, фінансових, інтелектуальних та інформаційних ресурсів. Для цієї функції характерним є мобілізуючий напрямок розвитку з метою взаємодії комплексного використання наявних ресурсів;

- організаційна функція – впровадження нових форм і методів організації виробництва, нових форм заробітної плати та їх оптимальне поєднання з традиційними; раціональне поєднання форм одиничного поділу праці, основних елементів системи продуктивних сил та контроль за їх виконанням;

- новаторська (творча) функція – сприяння процесу генерування, продукування та реалізації нових оригінальних ідей (технічних, організаційних, управлінських), здійснення техніко-економічних і дослідно-конструкторських наукових розробок, реалізація проектів, що пов'язані з ризиком, створення нових товарів і надання нових послуг;

- соціальна функція – виготовлення товарів і послуг, необхідних суспільству, відповідно до головної мети, вимог дії основного закону;

- особистісна функція – самореалізація власної мети підприємця, отримання задоволення від своєї роботи.

Знаючи позитивні наслідки реалізації суспільних функцій підприємництва, науковець Ю.Е.Губені виокремлює наступні: економічну, соціальну, зовнішньоекономічну. Зокрема, дослідник наголошує на необхідності мобілізації певних ресурсів в процесі підприємницької діяльності та їх формування у виробничо-технологічні комплекси або системи, характеризує основні ролі економічної функції підприємництва: виробничо-технологічну, ресурсно-мобілізуючу, організаційну, творчо-пошукову [2,с.11].

Як наголошують науковці [13,с.25], в реальній економічній ситуації «найбільш суттєвим є вміння підприємця оцінювати реальну економічну ситуацію в країні, прогнозувати її можливі зміни та спрямовувати власну енергію і волю на використання тимчасових переваг ринкової економіки у власних інтересах». Оцінюючи найважливіші риси сучасного підприємця дослідники [5,с.722; 12,с.140] виділяють основні з них: пошук можливостей та ініціативність, готовність до ризику, відповідальність і здатність жертвувати в інтересах справи, орієнтація на ефективність та якість, цілеспрямованість, прагнення до поінформованості.

Розвиваючи сутність підприємництва, як комплексу ефективних функцій, виконуваних в економіці, спрямованих на забезпечення розвитку і вдосконалення господарського механізму, створення інноваційного поля діяльності, науковці-дослідники [9,с.16] пропонують до вищезазначених якостей підприємця додати наступні:

- чітку орієнтацію на ефективність та якість;
- відповідальність не тільки за себе, а й за оточуючих;
- уміння протистояти будь-якому тиску ззовні, шантажу та іншим протиправним діям, готовність до пошуку нових можливостей до зміни сфери прикладання своїх зусиль.

ВИСНОВКИ

Для реалізації вищезазначених ділових якостей, підприємець повинен володіти відповідними організаторськими здібностями, перш за все, вмінням визначати напрями вибору підприємницької діяльності, орієнтуватися на потреби споживачів, забезпечувати заходи щодо підвищення якості продукції та послуг, готовністю організувати виробництво саме тих товарів і продукції, які необхідні суспільству. До того ж, започаткувати власну справу підприємцю слід оцінити можливість залучення і формування необхідних матеріальних, фінансових і трудових ресурсів. Важливим є і пошук людей, здатних до підприємницької діяльності, вміння керувати людськими ресурсами, направляти їх на досягнення кінцевих результатів, гарантувати успіх. Організаційні здібності підприємцю слід проявити і в пошуку споживачів виробленої продукції і послуг, налагодженні каналів збуту.

Практика підприємницької діяльності також засвідчує, що організаційні навички підприємця багато в чому залежать від природних (фізіологічних) здібностей особистості. Такі риси характеру та ділові якості підприємця, як кмітливність, винахідливість і оригінальність мислення, здатність до ризику саме і забезпечують успіх підприємницької справи. Залежно від форм організації праці, підприємець може здійснювати індивідуальну трудову діяльність, сімейну трудову діяльність – коли до справи залучені родичі, набирати відповідну кількість найманих працівників та організувати підприємницьку діяльність, а також об'єднуватися з підприємцями-партнерами для ведення спільного бізнесу. Незалежно від форм організації діяльності, підприємець зобов'язаний адаптуватися до вимог ринкової економіки, розширювати ділові контакти з оточуючим співтовариством, швидко реагувати на зміни ситуації, що виникають у навколишньому середовищі.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про підприємництво: Закон України //Відомості Верховної Ради УРСР. - 1991. - № 14. - Ст.168.
2. Губені Ю.Е. Основи підприємництва та агробізнесу/ Ю.Е.Губені. – Львів: Українські технології, 2002. – 256 с.
3. Даль В.М. Толковий словарь живого великоросского языка/ В.М.Даль. – Т. 2, 3. – С., 1956
4. Долан Э.Дж. Микроэкономика/ Э.Дж.Долан, Д.Линдсей. – С-Пб., 1994. – 448 с.
5. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.2. /Редкол.: С.В.Мочерний (відп.ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.
6. Економічна теорія: політекономія/ За ред. В.Д.Базилевича. – К.: Знання-Прес, 2001.- 581 с.
7. Збарський В.К. Місце і роль малих форм господарювання в аграрному секторі економіки України/ Збарський В.К., Горьовий В.П., Грабовський Д.О. За заг.ред. В.К.Збарського. – К.: В-во НАУ, 2007. – 428 с.
8. Коропецький І. Українська економічна думка в XIX ст./ І.Коропецький// Дзвін. – 1991.
9. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т.3./ Перев. с англ. – М.: Изд.группа «Прогресс», 1993. – 352 с.
10. Організація підприємницької діяльності та бізнесу/В.К.Збарський, В.П.Горьовий, С.Г.Пастушенко, О.В.Сапелкіна; За заг.ред. В.К.Збарського. – К.: Акад.праці і соц.відносин Федер.проф.спілок України, 2008. – 656 с.
11. Основи економічної теорії/Заг.ред.Пітюлич М.І. – Ужгород: Карпати, 2005. – 352 с.
12. Підприємництво в аграрній сфері економіки /М.Й.Малік, Ю.О.Лупенко, Л.В.Романова та ін. / За ред. П.Т.Саблука, М.Й.Маліка. – К.: ІАЕ, 1998. – 514 с.
13. Підприємництво в Україні: Проблеми становлення і розвитку /М.І.Долішній, М.А.Козоріз, В.П.Мікловда, А.С.Даниленко. – Ужгород: Карпати, 1997. – 363 с.
14. Ру Д. Управління / Д.Ру, Д.Суль; [пер.з франц.]. – К.: Основи, 1995. – 292 с.
15. Самуэльсон П. Экономика / П.Самуэльсон. – М.: МПГ «Алгон», 1992. – 415 с.
16. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А.Смит. – В 2-х т. – М.: Изд-во «Экономика», 1993. – 364 с.
17. Туган-Барановський М.І. Політична економія. Курс популярний/ М.І.Туган-Барановський. – К.: Наукова думка, 1994. – 261 с.

Лендсл Михайло Андрійович – д.е.н., професор, член-кореспондент НААН України, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету

Волощук Надія Юрївна – доцент кафедри обліку і аудиту та фінансів, Карпатський інститут підприємництва (м.Хуст)

Жулканич Неля Михайлівна – д.і.н., професор кафедри історії України Ужгородського національного університету